

KÖNYVSZEMLE / BOOK REVIEWS

A külföldi működő tőkére alapozott újraiparosítási modell Achilles-sarka Józsa V. (2019): A vállalati beágyazódás útjai Magyarországon (Dialog Campus Kiadó, Budapest, 256 o.)

MOLNÁR ERNŐ

MOLNÁR Ernő: adjunktus, Debreceni Egyetem, Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék; 4032 Debrecen, Egyetem tér 1.; molnar.erno@science.unideb.hu; <https://orcid.org/0000-0001-8157-4222>

Ernő MOLNÁR: assistant professor, Department of Social Geography and Regional Development Planning, University of Debrecen; Egyetem tér 1., H-4032 Debrecen, Hungary; molnar.erno@science.unideb.hu; <https://orcid.org/0000-0001-8157-4222>

A Miskolcon született, egyetemi és doktori tanulmányai révén Debrecenhez és Gödöllőhöz is kötődő, munkásságában a tudomány és a gyakorlat mezsgyéjén egyensúlyozó szerző magyar nyelvű publikációival az elmúlt években elsősorban a Comitatus, a Falu–Város–Régió, a Magyar Tudomány, a Tér–Gazdaság–Ember című folyóiratokban, illetve a Tér és Társadalom hasábjain találkozhattunk. Idén – disszertációja átdolgozott anyagának könyv formájában történő megjelenítésével – Józsa Viktória eddigi kutatásainak összegzésére vállalkozott, melyet a Dialog Campus Kiadó Studia Regionum sorozatában publikált.

Választott témája, a nemzetközi vállalatok helyi környezetbe történő beágyazódása a kelet-közép-európai országok *modernizációs modelljének sikerességét meghatározó alapkérdés*. A globális félperiféria részét képező Magyarország külföldi működő tőkére, technológia- és know-how-importra alapozott, exportorientált, hagyományosan nagyvállalatokat (és újabban újraiparosodást is) közép-pontba helyező fejlesztéspolitikájának következménye gazdaságunk nagyarányú globális hálózatokba integrálódása, külső nyitottsága, valamint több technológiaiintenzív iparágban játszott számottevő szerepe. A modell sokat kritizált hozadéka a helyi hozzáadott érték, illetve az értékláncokban megtermelt jövedelmekből való részesedés korlátozottsága, továbbá a külföldi és hazai sze-

replők versenyképességének nagyarányú eltéréseit mutató duális gazdaság kialakulása. E jelenségek háttérben a hazai leányvállalatok domináns termelő funkciói, valamint a hozzájuk kapcsolódni képes helyi kis- és középvállalkozások viszonylag csekély számából (is) adódó mérsékelt tovagyrűző hatások állnak. Ebben a kontextusban a globális hálózatokban nagyobb hozzáadott érték előállítását jelentő feljebb lépésnek és a duális gazdaság meghaladásának, a félperiféria centrumhoz történő valódi felzárkózásának, a közepes jövedelem csapdjából való kikerülésnek feltétele a nagyvállalatok beágyazódása.

A gazdaság területi egyenlőtlenségei szempontjából is releváns probléma a nagyvállalati beágyazódás. A különösen az ipari nagyvállalatokra jellemző, térben koncentrált, bizonyos régiókat preferáló telephelyválasztás, illetve a szereplők korlátozott mértékű beépülése a helyi gazdaságba (amit a szerző – különböző forrásokat idézve – a „sivatagi katedrális” és „exportenklávé” kifejezésekkel ír le) a gazdaság duális karakterének térbeli dimenzióját is kialakítja. A fővárosi agglomeráción kívüli térben regionális szinten az Észak-Dunántúl, míg a településhierarchia mentén a nagyvárosok előnyösebb helyzetéről beszélhetünk. Töprengésre érdemes felvetés, hogy vajon értelmezhető-e a szerző által is hivatkozott, alapvetően a társadalmi rétegződés összefüggésében tárgyalt „eltűnő közép problémájának” területi kivetüléseként a vidéki régiók középső fejlettségi csoportjának lecsúszása és a nagyvárosi térségektől messzebb eső kisvárosok gazdasági telephelyként megfigyelhető leértékelődése az elmúlt évtizedekben, továbbá hogy összefügghet-e ez a folyamat a nagyvállalatok beágyazódásával. A téma jelentőségét bizonyítja, hogy a nagyvállalati szektor (feldolgozóipar) meghatározó szerepet játszik a vidéki nagyvárosok gazdaságának differenciálásában, miközben a sikeresnek tartott települések gazdasági teljesítményében gyakran óriási súllyal jelenik meg egy-egy kiemelkedő szereplő.

Józsa a multinacionális vállalatokat olyan platformoknak tekinti, melyeken keresztül a globális és helyi gazdaság összekapcsolódik. Különbséget tesz a beágyazódás mint *folyamat*, és a beágyazottság mint e folyamat eredményeként kialakult *állapot* között. A beágyazódás/beágyazottság koncepciója kapcsán figyelemre méltó Coase hivatkozott tranzakciósköltség-alapú megközelítése, mely szerint akkor beágyazott egy cég, ha annak új helyszínre települése nagyobb költségekkel jár, mint a helyben maradása. Ez a definíció a jelenség *relativisztikus értelmezésének lehetőségére* is rámutat: ha a globalizáció korának technológiai viszonyai között az áttelepítés költségei általában csökkennek, akkor a beágyazódás növekvő mértéke szükséges a vállalatok helyben történő lehorgonyzásához. A szerző megközelítésében a beágyazódás *többdimenziós folyamat*, mely lehet mélységi/vertikális (erősödő) és minőségi/horizontális (több területre kiterjedő), illetve spontán és épített (helyi gazdasági szerkezettel kompatibilis tevékenységeken, vállalatok és intézményi szereplők régió erősítését célzó együttműködésen alapuló), továbbá – Nemes Nagy fogalmi kategóriáin alapulva – egyszerre valósul meg a társadalmi szférákra jellemző, speciális belső mozgástörvényekkel rendelkező belső, illetve a földi térhez kötött külső térben.

A beágyazódással kapcsolatos – döntően nemzetközi – szakirodalmon túl is kiterjedt elméleti háttérre építkezik a szerző: jelentős teret szentel könyvének elején a globalizáció, az újraparositás, a helyi gazdaságfejlesztés és a növekedési pólusok gondolkörének. Saját empirikus eredményeit a hármas- és négyescsavar-elméletek továbbfejlesztésének tekinthető *ötöscsavarmodell* keretében elemzi, melyben a nagyvállalati beágyazódás gazdasági, társadalmi, tudományos, (ön)kormányzati, valamint természeti és épített környezetet érintő dimenzióit taglalja. Szekunder információforrásokra, illetve lakossági kérdőívvezést és szakértői-vállalati interjúkat felölelő primer kutatásra épülő vizsgálatai középpontjában *három emblematis nagyvállalat és város* (Audi – Győr, Bosch – Miskolc és Mercedes – Kecskemét) rendszerváltástól napjainkig megfigyelhető fejlődése áll. A könyv szerkezete a globális keretek felől halad a lokális szint felé, majd – a vizsgált városok és vállalatok bemutatása után, a két oldal „kontaktzónájában” – a beágyazódás elméleti kereteire és a beágyazódást érintő empirikus vizsgálatok eredményeire tér rá. Induktív logikájú, a hagyományos makro- és mikromegközelítések között elhelyezkedő *mezoelméleti kutatásként* pozicionálja munkáját, melyben a győri járműipari körzet kutatásának eredményeit is felhasználja.

Józsa elméleti síkon legmélyebben a vállalati beágyazódás *elméleti-tudományterületi kapcsolódásaival* foglalkozik. A beágyazódás konceptualizálási kísérletei összegyűjtő, valamint az empirikus vizsgálatok ágazati és területi fókuszának, módszertanának, eredményeinek különbségeit bemutató táblázatai a szakirodalmat feldolgozó kutatás legértékesebb része. Különböző térbeli és gazdasági összefüggéseket megvilágítani szándékozó koncepciókat vonultat fel, melyek kapcsolódását a vállalati beágyazódás problematikájához hol jobban, hol kevésbé dolgozza ki, de vitathatatlan felvetéseinek gondolatébresztő jellege. Elsőként – elővéve Dunning eklektikus elméletét – a telephelyek és fejlesztési helyek kérdéskörével foglalkozik, különbséget téve a kezdeti, jellemzően termelési célú döntések, illetve a későbbi, sokadik lépcsős tőke-újrabefektetések között, melyek a stratégiai befektetési helyszíneken összetettebb termelő vagy termelésen túli, magasabb hozzáadott értéket képviselő funkciók megvalósítását jelentik. Részletesen foglalkozik a *területi tőke* koncepciójával: Camagni, Jóna és Rechnitzer írásaira építkezve kitér a fogalom értelmezési kísérleteire és mérési lehetőségeire. A helyi versenyképességet meghatározó materiális és immateriális tőkeelemeket középpontba állító elmélettel a globális-lokális kölcsönhatások lokális lábának vizsgálatához járul hozzá; párhuzamot vonva a beágyazódás és a területi tőke gyarapodása között a területitőke-koncepció azon felrótt hiányosságának korrekciójához is adalékokkal szolgál, mely a folyamat alapú gondolkodás, a háttérben megfigyelhető hatásmechanizmusok, interakciók bemutatásának elmaradásából fakad. A kapcsolódó elméletek, koncepciók között megjelennek a hálózatok, illetve – Grabher, Boschma és Lux írásaira támaszkodva – az evolúciós gazdaságföldrajzból kölcsönzött útfüggőség és bezárulás fogalma, de foglalkozik a területi egyenlőtlenségek és versenyké-

esség (Lengyel-féle piramismodell), a városverseny és várossiker (Enyedi), a gazdaságon túlmutató szemléletet képviselő területi egyensúlyok (Bartke), valamint a globális értékláncok, újraiparosítás és globalizáció kérdéseivel is. Fontos hangsúlyozni, hogy Józsa Viktória értelmezésében a *beágyazódás és beágyazottság* jellemzően *pozitív kontextusban* jelenik meg. Míg az iparvállalatok számára a lokalizált tudás megszerzése, a helyi beszállítói bázissal és partnerszervezetekkel történő együttműködés („a közelségek kiaknázása”) a motiváló tényező, addig a befogadó térségek szempontjából a beágyazódás hozzájárul a területi tőke bővüléséhez, illetve a régió gazdasági tevékenységei az ún. mosolygörbe mentén a nagyobb hozzáadott érték felé tolnak el. A szerzővel ellentétben ugyanakkor kérdésesnek érzem a beágyazódás és bezárulás kapcsolát, különös tekintettel a szervezetváltásra való képtelenséget leíró fogalom Józsa által is említett funkcionális, kognitív és politikai dimenzióira. Akár doktori disszertációt is megérne egy olyan kutatás, amely azt a problémát járja körül, hogy egy-egy domináns nagyvállalat helyi közegbe történő beépülése (a térség saját képére formálása) okozhat-e, és ha igen, milyen körülmények között bezárulást.

Józsa Viktória öt *kutatási hipotézist* fogalmaz meg a könyv terjedelmének harmadát kitöltő empirikus elemzéséhez. 1. Magyarországon a vizsgált vállalatok beágyazódása folyamatos és erősödő tendenciájú. 2. A beágyazódás folyamata és a beágyazottság állapota is leírható folyamatalapú és kvalitatív modellekkel. 3. A vállalati beágyazódás folyamatában eltérések tapasztalhatók a területiség, időbeliség és helyzetbeliség alapján. 4. A vállalati beágyazódásra több külső és belső tényező gyakorol hatást, amelyek köre beazonosítható. 5. A vállalati beágyazottság előnyei meghatározhatók mind a vállalat, mind a település vonatkozásában.

Elsőként a *vállalati beágyazódás befogadó közegének elemeit* tekinti át az ötös csavar logikája mentén. A vizsgált önkormányzatok erőfeszítéseit a helyi gazdaságfejlesztés terén jelentősnek, ugyanakkor a lakossági kérdőívek tükrében kevésbé érzékelhetőnek találja. A helyiek számára leginkább a beágyazódás gazdasági dimenziója ragadható meg, miközben a szekunder források és a szakértői interjúk is alátámasztják a hazai beszállítói kör bővülését, a nagyvállalati növekedési tervekben, illetve a régión belül kiszervezett tevékenységek aránynövelésében rejlő perspektívákat. A folyamatot fékező kedvezőtlen körülményként a szerző a nagyvállalatok centralizált beszerzési gyakorlatát, valamint a hazai beszállítók láthatóságának hiányát, a minőségi követelményeknek való alacsony megfelelési képességét, rugalmatlanságát, alacsony innovációs hajlandóságát, továbbá korlátozott növekedési terveit azonosítja. A tudomány szférájában szélesedő és mélyülő kapcsolatokat lát: mindhárom nagyvállalat tudatosan formálja partnerkapcsolatait, melyben nemcsak a felsőoktatás, hanem a közép- és alapfokú oktatási intézmények is szerepet játszanak. Miközben ezen együttműködések – az erőteljesebb kommunikáció és a duális képzés mediakittettsége okán – relatíve ismertek a lakosság körében, a szakértői interjúk a vá-

rosok közötti különbségekre is rávilágítanak. A társadalmi beágyazódás a vállalatok szemszögéből a szakképzett munkaerő biztosítása (ezt a szakértők a fenn tartható működés és a további fejlesztések előfeltételének tekintik), a lakosság szempontjából pedig a jólét növelése miatt érdekes, miközben vannak közvetlen (saját munkavállalókat érintő) és közvetett (a beszállítók munkavállalóit és helyi lakosságot célzó) elemei. Jellemzően mindhárom vállalat pozitív értékelést kap, de Kecskeméten általában a társadalmi kapcsolatok fejlesztése, Miskolcon a saját foglalkoztatottakon túlmutató lépések megtevése fogalmazódik meg javaslatként. Végül a külső tér részét képező természeti és épített környezetbe ágyazódás legkézenfekvőbb (közvetlen) eleme az iparterület kialakítása, melyben egyaránt találunk barna- és zöldmezős megoldásokat, saját kapcsolataira támaszkodó és magyar alvállalkozókat alkalmazó céget. Alapvetően környezetbarát, nemzetközi „state of the art” színvonalat képviselő, esetenként a művészetre is áldozó épületek, illetve az ipari területen belül a termelésen túlmutató funkciók (gyári bölcsőde, óvoda, egészségügyi épület) megjelenése jellemző. Közvetett hatásokra elsősorban a közlekedési-logisztikai infrastruktúra fejlesztését hozza fel példaként.

Az empirikus vizsgálat második pontja a *vállalati beágyazódás időbeli folyamatának* összevetése a három vállalat esetében. A szerző megkülönbözteti a meglepedés, a kiépülés és az épített beágyazódás szakaszait: hangsúlyozza, hogy a beágyazódás folyamata alapvetően az anyavállalat szintjén meglévő elemekből építkezik, ugyanakkor sorrendjében és összetételében helyspecifikus, melyet belső és külső tényezők egyaránt befolyásolnak. Felveti a tulajdonviszonyok és a vállalatméret szerepét, de vizsgálatai alapján egyiket sem tekinti perdöntőnek a folyamat előrehaladásában. Ugyan a német cégek kapcsán – az interjúkra építkezve – előhozakodik a kulturális közelség amerikai vagy japán vállalatokhoz képest megfigyelhető pozitív befolyásoló szerepével, de korábbi szakirodalmi tapasztalataink a japán Suzuki európai autógyártókat meghaladó ütemű magyarországi beszállítói hálózat-építéséről és erősebb (gazdasági) beágyazódásáról az 1990-es években – melynek hátterében az ázsiai autógyártó európai hozzáadottérték-előírásoknak való megfeleléskényszere állt – a beágyazódást alakító tényezők újragondolására sarkallhatnak. A beszállítói háttér kutatására fókuszáló korábbi hazai vizsgálatok eredményeit megerősíti a szerző azon megállapítása, mely szerint az időtényező fontos a beágyazódásban. Iparági különbségeket is azonosít: a járműipar komplexitása, több ágazatot átölelő jellege és hosszú beszállítói láncai miatt a beágyazódásra hajlamosabb szektorok közé tartozik. Jelentős pozitív kapcsolatot vél felfedezni a hozzáadott érték nagysága és a beágyazódás mértéke között is. Földrajzi oldalról – nem elválaszthatóan az időtényezőtől és a járműipar hangsúlyos jelenlététől – Nyugat-Magyarországon találja legerősebbnek a beágyazódás folyamatát, mely (a települések helyett) egyre inkább regionális szinten, kulturális gyökerek, ipari bázis és munkaerő-áramlások által alakított terekben történik. Az ipari nagyvállalatok számára a megyeszékhelyek tűnnek optimális telephelynek: az üzemek telepítésénél a kemény

tényezők a meghatározók, de idővel – a beágyazódási folyamat és a tőke-újrabefektetések szempontjából meghatározó módon – a puha tényezők felértékelődése figyelhető meg. A szerző Győrben, Kecskeméten és Miskolcon végzett empirikus vizsgálata a beágyazódási folyamat gyorsulását mutatják.

Az empirikus vizsgálat harmadik pontja a *vállalati beágyazottság állapotának és hatásainak* bemutatása. Az Audi és a Bosch esetében erősebb, a Mercedesnél valamivel gyengébb beágyazottságot állapít meg. A kapcsolatrendszer az Audi esetében kiegyensúlyozottabb, míg a hálózatos és intézményesített együttműködésekben, klaszterben is részt vevő Bosch, különösen a gazdaság és a tudomány területén, az Audinál is mélyebb beágyazottságot ér el. Lényeges különbségeket észlel a tudományos szférában, ahol az Audihoz vagy a Boschhoz hasonlóan a Mercedesnél is van duális képzés (a felsőoktatás és a szakképzés szintjén is), de – összefüggésben a telephely termelési hálózatokon belüli funkcióival – nincs K+F+I-együttműködés. Mindhárom vállalat esetében a kormányzati és önkormányzati oldallal kialakított kapcsolatokat tartja a legszerényebb mértékűnek, amit főként a vállalatok politikai beágyazódástól való bölcs távolmaradásával indokol. A nagyvállalatok beágyazódásával elért hatások értékelése is tanulságos. A lakosok alapvetően pozitívnak látják e cégek jelenlétét: a miskolci kérdőíves felmérésben a Bosch szerepét a munkanélküliség csökkentésében, a GDP növelésében, Miskolc nemzetközi ismertségének javításában, az infrastruktúra fejlesztésében és az innováció, a K+F bővítésében is jelentősnek látja a válaszadók túlnyomó többsége. Az interjúalanyok szerint is nagymértékű a nagyvállalatok hozzájárulása a várossikerhez, miközben a beágyazott vállalat és környezetének kapcsolata különböző vállalati (lokalizációs) és települési (urbanizációs) szintű előnyökben, illetve hátrányokban csapódik le. Utóbbi gondolatkörrel Józsa könyve végén kritikusabb szemlélet felé tereli az olvasót, melynek keretében a vállalati beágyazódás pozitív hatásai mellett az esetleges negatív hatásokat is rendszerezi, mind a vállalat (például a munkaerő-utánpótlás nehézségei, a politikai beágyazódás veszélyei, a relokációs rugalmasság csökkenése), mind a fogadó település gazdasága (például környezeti externáliák, az egyoldalúbbá váló gazdasági szerkezetből adódó kivettség) szempontjából.

Bár Józsa Viktória a tanulságok összegzésével, valamint javaslatok megfogalmazásával zárja könyvét, könyvismertetőm végén ezek felsorolása helyett inkább néhány, az olvasottak kapcsán felvetődött gondolatot osztanék meg. Egyrészt eredeti és a helyi gazdaságfejlesztés gyakorlata szempontjából is praktikus ötletnek tartom a vállalati *be- és kiágyazódás mérésének módszertani kimunkálását*, mely a globális versenyképesség rendszeréhez, a tényező-, hatékonyság- és innovációvezérelt szakaszok megkülönböztetéséhez hasonló elemzési keretet kínálhatna e központi jelentőségű, különböző gazdasági szereplők esetében is jelentős eltéréseket mutató folyamat nyomon követéséhez. Másrészt, miközben Józsa mindvégig a vállalati beágyazódás és a hozzáadottérték-növelés közötti pozitív összefüggést hangsúlyozza, érintőlegesen foglalkozik csak a beágyazódással járó veszélyekkel (köztük a beágyazódás és az

evolúciós gazdaságföldrajzból kölcsönzött bezárulás viszonyával), illetve nem teszi fel a kérdést, hogy létezhet-e elméleti felső határa a beágyazódás és feljebb lépés összefonódásának egy olyan iparágban, ahol a külföldi nagyvállalatok által uralt termelési hálózatokban bizonyos stratégiai funkciók megszerzésének a csekélyen is csekélyebb esélyei vannak. Harmadrészt a vállalati beágyazódás nemzetközi összehasonlító elemzésekre is érdemes kutatási téma: az autóiiparban hasonló tényezőkre építkező és komoly jelentőségnövekedést felmutató, félperiferikus kelet-közép-európai országok közötti hasonlóságok és különbségek feltérképezése ugyanolyan izgalmas kérdésnek tűnik, mint a centrumországok periferiáin megfigyelhető tendenciákkal történő összevetés. A szerző egyik kutatási területének számítót Borsod-Abaúj-Zemplén megye autóiiparának vizsgálata például kínálja a hasonló nehézipari múlttal rendelkező németországi (pl. Saar-vidék) vagy kelet-közép-európai (pl. Felső-Szilézia) régiók tendenciáinak feltárását és a tapasztalatok összehasonlítását. Végül, miközben a beszállítói hálózatok vizsgálata jelentős szerepet játszik a 2000-es évek hazai közgazdasági és regionális tudományi szakirodalmában, a probléma Józsa által kínált komplex megközelítése mégis újszerű, és hozzájárul a globális-lokális kölcsönhatások térbeli gazdasági egyenlőtlenségek alakításában játszott szerepének értelmezéséhez. A koncepció e tekintetben olyan mainstream gazdaságföldrajzi irányzatokkal mutat elméleti rokonságot, mint a manchesteri iskola által propagált globális termelési hálózatok, illetve az új regionalizmusra építkező, az ipari körzetek és a globális értékláncok elméleteinek integrációját célzó kezdeményezések.

Józsa Viktória könyvét szélesebb érdeklődésre érdemes tartalma mellett Cserkúti Dávid szellemes karikatúrái teszik élvezhető termékké. Ezért nemcsak a téma kutatói, de minden, aktuális társadalmi-gazdasági kérdések iránt érdeklődő olvasó számára ajánlom.